

KADOC- nieuwsbrief

2009/1

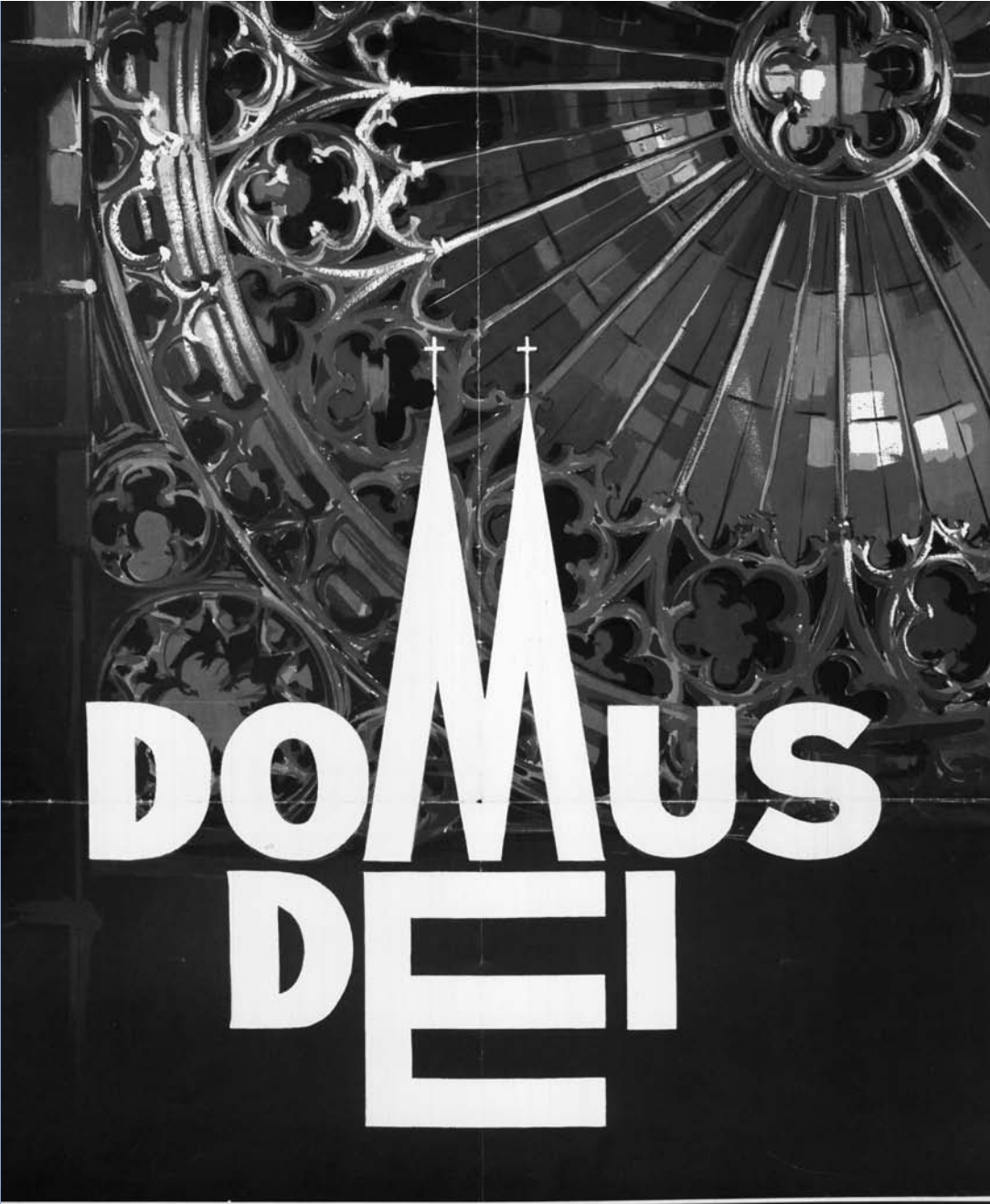
Waarde lezer / De KADOC-nieuwsbrief zit in een nieuw kleedje en telt enkele bladzijden meer. Op die manier willen we u nog beter en nog meer informeren over KADOC en zijn werking. Samen met onze vernieuwde website en onze elektronische nieuwsbrief, die andere en korte berichten bevat en die u maandelijks in uw mailbox kunt ontvangen - u deelt ons enkel uw e-mailadres mee -, biedt deze 'papieren' nieuwsbrief u de kans om de jongste ontwikkelingen in het erfgoedveld van KADOC en de resultaten van de vele onderzoeksprojecten die er worden uitgevoerd, van nabij te volgen.

Deze nieuwsbrief blijven we u bovendien gratis toezenden, ook al appreciëren we ten eerste uw financiële steun. Giften voor KADOC kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 30 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

We wensen u veel leesgenot en danken u van harte.

Inhoud / 4 Vergeten patrimonium? Register van twintigste-eeuwse kerken in Vlaanderen / 8 'L'âme et l'identité du peuple congolais'. Congolees archivaris Lambert Museka stagiair op KADOC / 12 Kloosterkwesties in negentiende-eeuws Europa. Patrimonium en maatschappelijk debat

DOMUS DEI

**WERK VOOR KERKENBOUW
IN HET AARTSBISDOM MECHELEN**

Stort uw bijdrage aan het parochiaal comité
of op P.C.R. 4080.80 "Aartsbisdom Mechelen"

Vergeten patrimonium?

Register van twintigste- eeuwse kerken in Vlaanderen

Peter Heyrman

Tijdens het voorbije halfjaar (juni tot december 2008) realiseerde KADOC in samenwerking met enkele partners een register van de kerken en kapellen in het Vlaamse Gewest die werden gebouwd tussen 1914 en 2000. De opdracht daartoe ging uit van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) op vraag van minister Dirk Van Mechelen. Het register brengt een voorlopig nog weinig bekende kavel van het erfgoedlandschap in kaart en levert enkele verrassende inzichten. Dit kortlopende, maar intense project prikkelt tot een verdieping van de gegevensverzameling en op termijn verder onderzoek.

De dienstopdracht “Thematische inventarisatie 20ste-eeuwse kerken” werd uitgevoerd door een consortium van drie instellingen: de Onderzoekseenheid Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg van het Departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening (ASRO) van de K.U.Leuven, het departement architectuur Sint-Lucas van de Hogeschool voor Wetenschap en Kunst (WENK) en KADOC-K.U.Leuven. Door de gegevensverzameling aan te vatten in 1914 werd aangeknoopt bij de inventaris van het negentiende-eeuwse kerkelijk architecturaal patrimonium, die in 2003 door KADOC werd gerealiseerd onder leiding van dr. Thomas Coomans. Verder bood het project een aanvulling op de lopende inventarisatiecampagne van het bouwkundig erfgoed in Vlaanderen, die het VIOE zelf uitvoert. Het kon ook een beroep doen op de expertise van prof. dr. Linda Van Santvoort (UGent) en Jan Klinckaert (CRKC).

970 kerken en kapellen Er werden in totaal 723 nieuwgebouwde kerken en 247 private kapellen opgenomen in het register. De verzamelde gegevens laten een eenduidige identificatie toe van de betrokken bouwwerken, evenals een duidelijke situering in tijd (realisatie), ruimte (plaatsbepaling) en historische context. Ze werden verder aangevuld met de belangrijkste bibliografische referenties en met notities over de centrale architectuurhistorische kenmerken en de bouwgeschiedenis. De gegevens kwamen uit zeer diverse bronnen, waaronder oudere gidsen en inventarissen, zoals de reeks *Bouwen door de Eeuwen Heen in Vlaanderen* (1971-2008), databanken van onderzoekers, eindverhandelingen en andere studies. Gezien de korte looptijd van het project kon slechts een beperkt aantal gebouwen met een plaatsbezoek diepgaand worden gedocumenteerd.

De samenstellers van het register, Annick Tansens (KADOC), dr. Zsuzsanna Böröcz (ASRO) en Veronique Boone (WENK), vermoeden dat de lijst van kerken nagenoeg volledig is (95%). Aan die categorie werd ook duidelijk prioriteit verleend. Voor de kapellen dient zeker nog een bijkomende registratiecampagne te worden uitgevoerd. Ze zijn moeilijker op te sporen, omdat ze vaak deel uitmaken van semi-openbare gebouwen, zoals kloosters en ziekenhuizen. Het bronnenmateriaal over die gebouwen is veelal minder goed ontsloten en toegankelijk.

Toch werd onmiddellijk duidelijk dat het heersende beeld van het Vlaamse kerkenlandschap, dat zou worden gedomineerd door negentiende-eeuwse kerkgebouwen, enigszins moet worden gecorrigeerd. Het vermelde register van het negentiende-eeuwse kerkelijk architecturaal patrimonium in Vlaanderen bevat 1088 items. Dat is dus niet veel meer dan de 970 kerkgebouwen uit de vorige eeuw. West-Vlaanderen telt het hoogste aantal items (33,75%), gevolgd door Antwerpen (23,12%), Limburg (15,69%), Oost-Vlaanderen (15,17%) en Vlaams-Brabant (12,28%). Ruim 44% van de geregistreerde kerken en kapellen werd gebouwd in het interbellum. Nagenoeg 48,5% dateert van na de Tweede Wereldoorlog. Meer dan de helft van de naoorlogse kerken en kapellen kan als preconciliair (voor 1965) worden gemerkt. Ongeveer 36% werd nadien gerealiseerd. Die 169 postconciliaire kerken zijn merendeels gebouwd in een erg korte, maar intense periode, voor ca. 1975. Alleszins verraste dit relatief hoge cijfer. Nadien werden in Vlaanderen nog slechts sporadisch nieuwe kerkgebouwen opgetrokken.

Die ongelijke spreiding, zowel geografisch als chronologisch, hangt samen met tal van factoren die nog verder moeten worden onderzocht. We vermelden onder meer de verschillen tussen de provincies inzake bevolkingsgroei en suburbanisatie, het daarmee samenhangende tempo waarin de parochiale structuren zich ontwikkelden, en - niet het minst - de divergente bouwpolitiek van de respectieve bisdommen. Sommige diocesen kozen uitdrukkelijker voor moderne architectuur als expressie van het progressieve, postconciliaire elan in de kerk. Organen als Domus Dei speelden daarin een belangrijke rol. Architecten werkten doorgaans zeer regionaal, veelal in opdracht van één bisdom. Uitzonderingen daarop zijn de bouwmeesters die al tijdens hun loopbaan nationale bekendheid genoten, zoals Marc Dessauvage, Paul Felix en Jos Ritzen.

Stapsgewijze modernisering

Stilistisch kunnen onder de twintigste-eeuwse kerken zowel een grote diversiteit als pertinente evoluties worden onderkend. De kerkarchitectuur onderging de algemene invloed van de 'modernistische' beweging en van cruciale technische innovaties (zoals het gebruik van beton). Ondertussen dienden zich ook fundamentele liturgische vernieuwingen aan. Was de kerkruimte eeuwenlang vooral gericht op de celebratie van het sacrament, dan kwam vanaf het interbellum haar functie als verzamelplaats van de 'gemeenschap van gelovigen' centraler te staan. Die wijzigende liturgische opvattingen hebben in belangrijke mate hun stempel gedrukt op de kerkenbouw. De middenbeuk werd breder, opdat alle gelovigen een optimaal zicht op het altaar kregen. De smalle zijbeuken dienden enkel voor de circulatie. De vormgeving werd soberder. Kelders en aanpalende ruimten boden 'sociale infrastructuur' voor parochiale verenigingen, jeugdbewegingen en maatschappelijk organisaties.

Na de Tweede Wereldoorlog en vooral na Vaticanum II werd het modernistische pad verder gevolgd. Tal van nieuwe wijken werden voorzien van een zaalkerk, waarvan het architecturale concept (met o.m. een vrij grondplan) en de vormgeving volledig aansloten bij de modernistische stromingen. Ook het 'anti-monumentalistische' concept van de 'huiskerk' zag het daglicht. Teruggrijpend naar de context van het vroege christendom werd het kerkgebouw opgevat als een 'huis waar de gelovigen samenkomen'. Dat gebouw onderscheidde zich vaak amper van de stedenbouwkundige context waarin het werd opgetrokken.

Evaluatiematrix en voorbeeldenlijst

De registratie van het twintigste-eeuwse kerkelijk patrimonium bood een opstap om, naar analogie met wat gebeurde voor de negentiende-eeuwse kerkgebouwen, een evaluatiemethodiek voor waardebeoordeling te ontwikkelen. Die analyseert, beoordeelt en becijfert een kerkgebouw vanuit verschillende perspectieven. Mits zinvolle toepassing en na overleg met experts, kan de methodiek uitgroeien tot een praktische leidraad bij beslissingen over behoud, conservatie, valorisatie en (her)bestemming van kerkgebouwen.

De tijdens het project ontwikkelde evaluatiematrix hanteert volgende invalshoeken: het tijdvak waarin het gebouw werd ontworpen en gerealiseerd, zijn stedenbouwkundige context, architectuur en interieur. Het gebouw wordt dus zowel in zijn architectuurhistorische, artistieke, liturgische en maatschappelijke dimensie benaderd. Die diverse invalshoeken worden transversaal bevraagd inzake hun authenticiteit, gaafheid, perceptie, vernieuwende waarde, zeldzaamheid en representativiteit. Kennis

en begrip van de informatiebronnen, in verhouding tot originele en latere kenmerken van het culturele erfgoed en van hun verschillende betekenislagen, vormen daartoe een noodzakelijke basis. Om de validiteit van de methodiek te beargumenteren, werd ze toegepast op een selectie van tien kerkgebouwen. De onderzoekers hopen echter dat de methodiek en de evaluatiematrix een bredere toepassing kunnen vinden.

*De Sint-Niklaaskerk in Oostduinkerke, ontworpen door J. Gilson (1952-56).
[Collectie prentbriefkaarten]*

Ten slotte werd door het consortium uit het voorliggende register ook een ‘richtinggevende voorbeeldenlijst’ gedistilleerd. Die bevat een beredeneerde selectie van 69 kerkgebouwen die de diversiteit en specificiteit van het gehele corpus weerspiegelen. Het onderzoek wees immers uit dat vandaag slechts 122 van de geregistreerde twintigste-eeuwse kerkgebouwen een bescherming genieten (12,6%). Van die beschermde gebouwen dateert 71% uit het interbellum, 19,7% uit de periode 1945-1965 en slechts 9% uit de periode 1965-2000.

Perspectief Het is duidelijk dat met het register van de twintigste-eeuwse kerkgebouwen in Vlaanderen een duurzaam instrument werd ontwikkeld. Het volledige potentieel van het apparaat kan echter maar optimaal worden benut, wanneer de basisgegevens van die kerken en kapellen verder kunnen worden aangevuld. Met de voorbeeldenlijst en de uitgewerkte gevalsstudies werd een aanzet gegeven in die richting. Het ontwikkelde instrumentarium staat klaar om te worden aangewend voor het vervolledigen van het corpus, een verdieping van de gegevensverzameling, verder studiewerk en een evenwichtige waardebepaling van het totaalpakket twintigste-eeuwse kerken en kapellen. Ondertussen kunnen het register en het rapport worden geraadpleegd in de KADOC-leeszaal na voorafgaande toestemming van de opdrachtgever.

L'âme et l'identité du peuple congolais

Congolees archivaris Lambert Museka stagiair op KADOC

Godfried Kwanten

In de loop der jaren kreeg KADOC voor korte of voor lange tijd tientallen stagiairs op bezoek. In het kader van hun opleiding bibliotheekwetenschappen, archivistiek, culturele studies, 'kantoor' enz. werden ze ingeschakeld in de dagelijkse werking van het centrum. KADOC leidt ook personen op die in hun organisatie of instelling worden belast met documentaire taken. Van 15 oktober tot 15 december 2008 liep de Congolese priester Lambert Museka Ntumba stage in de archiefafdeling. In zijn thuisland zal hij een archiefdienst uitbouwen in het aartsbisdom Kananga (provincie Kasai). Aan de vooravond van zijn terugreis blikten we terug op zijn ervaringen in KADOC.

Na een loopbaan in de parochiepastoraal en de opleiding van priesters kreeg u recentelijk een opdracht inzake de archieven van uw aartsbisdom

Na mijn studie theologie in Rome werd ik in 1972 tot priester gewijd. Ik deed dienst in enkele parochies en was tegelijk professor aan het kleinseminarie in Kabwe (Kananga). Tussen 1982 en 1988 studeerde ik theologie en godsdienstsociologie aan de UCL, waar ik een doctoraat behaalde in de theologie. Bij mijn terugkeer in Kananga in 1988 werd ik eerst aangesteld als rector van het grootseminarie en vanaf 1999 van het Institut Supérieur des Sciences Religieuses de la Province Ecclésiastique de Kananga. Nu zet

ik mijn eerste stappen in de archiefwereld, een milieu dat totaal nieuw is voor mij. Dat gebeurt op vraag van mijn aartsbisschop, Mgr. Marcel Madila, die bijzonder veel waarde hecht aan de uitbouw van een degelijke archiefdienst in zijn aartsbisdom. Tijdens een bezoek in 2007 aan de K.U.Leuven maakte hij eveneens kennis met KADOC en rees bij hem het idee van een stage in jullie centrum.

Lambert Museka aan het werk tijdens zijn stage op KADOC.

Wat zijn precies uw motieven voor de uitbouw van een archiefdienst in het aartsbisdom en voor een daaraan gekoppelde stage?

Mijn aartsbisschop heeft zich voorgenomen om op een professionele wijze zorg te dragen voor de archieven van het aartsbisdom en zijn diensten. Er bestaat daar trouwens een lange archieftraditie die werd gedragen door de paters scheutisten, die vanaf 1891 in de provincie Kasai hun missiewerken uitbouwden. Bij de Congolese onafhankelijkheid in 1960 liet hun missiebisdom, Mgr. Bernard Mels, hun oudste archieven overbrengen naar België. De bestanden kwamen terecht in het generalaatsarchief van de scheutisten, dat zich eerst in Leuven en later in Rome bevond en nu op KADOC kan worden geraadpleegd. De hoofdbronnen van de geschiedenis van kerk, onderwijs en gezondheidszorg van mijn aartsbisdom in de twintigste eeuw bevinden zich dus in jullie centrum. Ik ontdekte hier al waardevolle historische documenten en een schitterende fotocollectie over mijn regio, de scholen die ik bezocht, de omgeving waar ik woon.

Ik sprak in België ook met de scheutist die als laatste missionaris nog tot 1995 verantwoordelijk was voor de archieven in Kananga. Toen werd de archiefzorg stopgezet. Het is van wezenlijk belang dat Congolezen die archieftraditie voortzetten, en niet alleen om redenen van efficiënt bestuur. Onze archieven zijn immers ook ons historisch geheugen. Ze werpen een licht op de missionering en vooral op de ontmoeting van twee

culturen en op alles wat die confrontatie aan positieve en negatieve effecten teweegbracht. Onze traditionele orale communicatie kan die 'ontmoeting' in al haar aspecten niet voldoende doorgeven aan de volgende generaties. Daarvoor zijn de kerkelijke archieven wel de geprivilegieerde werktuigen en vindplaatsen. Ze bevatten de 'ziel', de geest van de Congolese bevolking en leveren een essentiële bijdrage tot de opbouw van lokale kerken vandaag. Ze tonen ook de eigenheid, de identiteit van de Congolese cultuur en de wijze waarop de gelovigen daar kerk vormen. Onze archiefzorg is dus in de eerste plaats ingegeven door historische en emotionele motieven.

Hoe is de toestand van de kerkelijke archieven in het aartsbisdom Kananga?

Die is niet zo rooskleurig. De middelen zijn schaars. De archieven hadden sinds de jaren 1990 ook veel te lijden onder onlusten en plunderingen. Het warme en vochtige klimaat is niet bevorderlijk voor de bewaring van papier op lange termijn. Mijn eerste opdracht bestaat erin de nog bewaarde en versnipperde bestanden op te sporen en, op gezag van de aartsbisschop, te centraliseren. Het gaat daarbij om diverse, geografisch verspreide bestanden: de archieven van de bisschop en zijn vicarissen, van de kanselier, de (inter)diocesane diensten en commissies (media, catechese, liturgie, roepingen, caritas enzovoort), van de deken, de parochies, de onderwijsinstellingen en de katholieke-actieorganisaties. In een tweede fase zal de aandacht gaan naar selectie, beschrijving en ontsluiting. Dan zal ook het geplande archiefgebouw moeten worden gerealiseerd, dat tegelijk werklokale en een kleine leeszaal zal bevatten. Ik besef dat we op alle terreinen pragmatisch te werk zullen moeten gaan en voor elk deelaspect minimumeisen zullen moeten vastleggen. De beschikbare middelen zijn beperkt en zullen efficiënt moeten worden aangewend. Ik kan gelukkig volop rekenen op de morele steun van mijn aartsbisschop om de geesten te bewerken. Met een klein ploegje archiefmedewerkers en o.a. gesteund op vrijwillige inzet moeten een aantal concrete doelstellingen haalbaar zijn.

Waaruit bestond uw stage op KADOC?

Ik maakte, zij het door tijdsgebrek niet steeds even grondig, kennis met nagenoeg alle taken van de archivaris: prospectie en sensibilisatie van archiefvormers, beschrijving en ontsluiting, selectie, terbeschikkingstelling en bewaring. Dat gebeurde via leertuur van een aantal standaardwerken en handleidingen, waardoor ik mij enkele theoretische basisbeginselen, evenals het vakjargon eigen maakte. Bijzonder interessant waren de vele gesprekken die ik met KADOC-medewerkers had en mijn bezoeken aan de KADOC-leeszaal en -depots. Dat vulde mijn boekenwijsheid aan met een praktische aanpak. Samen overlegden we ook hoe we de verworven inzichten konden realiseren in de praktische context van het Kanangese aartsbisdom. Wat dat praktijkaspect betreft, ordende en beschreef ik ook een deel van het archief van Louis De Wilde, een professor landbouwwetenschappen die jarenlang in Belgisch Congo woonde en werkte. Ik liep ook enkele dagen stage in het aartsbischoppelijk archief in Mechelen. Archivaris Gerrit Vanden Bosch maakte mij wegwijs in zijn werking, ook in de dynamische archiefvorming, en in zijn archieven. Zijn werkdomein is zeer verwant met het mijne. Op KADOC had ik trouwens al het doorlichtingsrapport bestudeerd dat KADOC indertijd opstelde over de aartsbischoppelijke archieven. Met Gerrit Vanden Bosch bezocht ik ten slotte ook het bisschoppelijk archief in Luik.

Welke nieuwe inzichten en vaardigheden verwierf u tijdens uw stage?

Voorals blijft mij de vaststelling bij dat de archiefzorg al begint in de dynamische fase, in de kantoren zelf van de verantwoordelijken en hun administratie. In Kananga moeten we in dat opzicht nog van nul beginnen en zal het erop aankomen een archiefstroom te organiseren van de diensten, de instellingen en de organisaties naar het eigenlijke archief. Ook leerde ik hier over de hiërarchische opbouw van een archief, wat een archiefschema is en hoe je dossiers moet ordenen en beschrijven. Ik maakte bovendien kennis met een ruime interpretatie van het begrip 'archief'; mijn zorg zal niet alleen uitgaan naar archieven in de strikte zin van het woord, maar eveneens naar audiovisuele materialen en publicaties die samenhangen met en complementair zijn aan de archieven. Ook in Congo worden we geconfronteerd met de bewaring van de zogenaamde 'grijze literatuur', de vele kleine en historisch waardevolle tijdschriften en brochuurtjes die her en der worden gepubliceerd, maar nergens worden bewaard. In mijn archief zal ik 'plaats' moeten vrijmaken voor een kleine museale collectie en voor de orale geschiedenis, de mondelinge overlevering en verhalen die in de Congolese samenleving zo'n centrale plaats innemen. Ten slotte leerde ik dat er ook zo iets als de 'deontologie' van de archivaris bestaat. Met het biechtgeheim ben ik al vertrouwd, maar de archiefwereld blijkt iets gelijkaardigs te kennen. Een archivaris dient discreet te blijven over de inhoud van zijn archieven, hij mag geen documenten naar eigen inzicht wijzigen of vernietigen. Bovendien moet hij toezien op de raadpleging en daarvoor objectieve regels opstellen.

Waaruit zal uw eerste werk in Kananga bestaan?

Allereerst zal ik zoveel mogelijk betrokkenen rond de tafel proberen te krijgen om hen te sensibiliseren en te informeren over de noodzaak van een archiefdienst. Met hen hoop ik tot goede afspraken te komen. In een tweede fase zal dan de eigenlijke en stapsgewijze uitbouw van een archiefdienst een aanvang nemen. Bestanden zullen worden opgespoord en bijeengebracht, een lokaal zal worden ingericht, de selectie, ordening en beschrijving zullen worden aangevat.

Ziet u nog vormen van samenwerking met Vlaanderen in de toekomst?

Ik hoop in elk geval nog te kunnen terugvallen op de deskundigheid van KADOC en het archief van het aartsbisdom Mechelen-Brussel bij de ongetwijfeld vele problemen waarop ik zal stuiten. Via het internet kunnen ervaringen en vragen worden uitgewisseld. Ik hoop ook op een projectmatige samenwerking, bijvoorbeeld inzake substitutie van archieven via digitalisering of microfilm. Indien we in Kananga zouden kunnen beschikken over een digitale kopie van bepaalde onderdelen van de KADOC-collectie die op onze geschiedenis betrekking hebben, zou dat een prachtige zaak zijn. In 2009 vierten we bijvoorbeeld de vijftigste verjaardag van de oprichting van ons aartsbisdom; bepaalde manifestaties kunnen we treffend illustreren met foto's uit de Scheutcollectie. Met Leuvense steun hoop ik ook een kleine vakbibliotheek te kunnen uitbouwen waarop ikzelf en mijn medewerkers een beroep zullen kunnen doen. Ik ben ervan overtuigd dat nauwe en blijvende contacten met KADOC zeer motiverend zullen werken voor mij en mijn archiefploegje.

Kloosterkwesties in negentiende-eeuws Europa

Patrimonium en maatschappelijk debat

Maarten Van Dijck & Jimmy Koppen

In 2006 startten KADOC-K.U.Leuven en de Vakgroep Geschiedenis van de Vrije Universiteit Brussel een gezamenlijk FWO-project met als titel “De kloosterkwestie. Religieuze instituten en hun patrimonium in België, 1773-1921. Ontwikkeling, beheer en maatschappelijk debat”. Het project wil de financieel-maatschappelijke impact duiden en evalueren van de religieuze instituten in de Zuidelijke Nederlanden/België in de periode 1773-1921. Het draagt inzichten aan over het reveil en de organisatie van het religieuze leven in de negentiende-eeuwse samenleving en de wijze waarop het werd gecontesteerd.

Daartoe worden twee deelonderzoeken verricht: KADOC-K.U.Leuven staat stil bij de herkomst en het beheer van het roerend en onroerend patrimonium van de religieuze instituten; de VUB bestudeert de socio-politieke vertogen over hun organisatie en hun financieel-maatschappelijke invloed. In het kader van het project werden (met steun van het FWO) eind 2008 twee internationale workshops georganiseerd, een eerste over “het beheer van patrimonium en financiën van orden en congregaties in de lange negentiende eeuw, een tweede over “orden en congregatie als onderdelen van de maatschappij”. We overlopen een aantal interessante bijdragen en schetsen de voornaamste conclusies.

Het beheer van patrimonium en financiën van orden en congregaties in de lange negentiende eeuw

Het beheer van het patrimonium en de financiën is geen randfenomeen in de geschiedenis van orden en congregaties. Dat mag wel de belangrijkste

conclusie zijn van de workshop “Patrimony, business and management of orders and congregations in Europe, 1789-1914” die begin november 2008 werd georganiseerd. De workshop vond plaats op de vertrouwde KADOC-site in het voormalige minderbroedersklooster in de Vlamingenstraat. Tijdens een tweedaagse zoektocht peilden onderzoekers van zes verschillende nationaliteiten naar de materiële basis van orden en congregaties in West- en Zuid-Europa. De bijdragen kunnen in vier thematische onderdelen worden geplaatst: de vaak moeizame zoektocht naar middelen, conflicten tussen leken en religieuzen over het beheer van religieuze instituten, de juridische structurering van het patrimonium en de inplanting van het patrimonium in het stadsweefsel.

De ontwikkeling van middelen, structuren en patrimonium

De moeilijke zoektocht naar inkomsten was een centraal thema in de presentatie van Xavier Dusausoit (UCL) over de Belgische jezuïeten. Zij

hoopten de sociëteit vorm te geven op basis van wat zij als de traditie aanzagen. Maar ze moesten al snel rekening houden met de gewijzigde negentiende-eeuwse omstandigheden. Harry Van Royen (Museum Duinenabdij en Provinciale Hogeschool Limburg) kwam tot gelijkaardige conclusies voor de trappisten in België. Zij konden niet terugvallen op uitgebreide eigendommen, zoals de cisterciënzers in het ancien régime. Zij werden bijgevolg gedwongen om andere activiteiten te ontwikkelen, waarbij tot op zekere hoogte de vraag van de lokale markt werd gevolgd. Michel Casta (Université de Picardie-Jules Verne) presenteerde een casus over de ontwikkeling van de benedictinessen van Erbalunga op Corsica. Hun bouwprojecten werden voortdurend geteisterd door financiële tekorten. Enkel dankzij vrijgevege lokale mecenasen konden de werken op lange termijn min of meer worden voltooid. Aloïs Greiler (generalaat maristen Rome) ging vervolgens in op de financiering en organisatie van de maristen. De congregatie zou aanvankelijk met de steun van de Propaganda Fidei instaan voor de missionering van Australië en Nieuw-Zeeland, maar na een financiële mislukking werd het apostolaat gericht op het middelbaar onderwijs in Frankrijk.

De vier voorgaande papers werden geconfronteerd met twee referaten over de eigendommen van religieuze instituten aan de vooravond van de Franse Revolutie. Preston Perluss (Grenoble II) toonde aan dat het overgrote deel van de inkomsten van de Parijse kloosters op het einde van de achttiende eeuw afkomstig was van de verhuur van eigendommen in de stad. Bernard Bodinier (Université de Rouen) gaf op zijn beurt een overzicht van de eigendommen van de abdijen in Normandië en onderzocht wat er na de nationalisatie met de goederen gebeurde. Net zoals Bernadette Truchet (Lyon) voor Lyon vaststelde, kwamen in Normandië na de Revolutie vrijwel geen genationaliseerde kloosters terug in handen van de religieuze instituten. Dat is een belangrijk verschil met de Belgische situatie, waar de ‘bons’ die aan de religieuzen werden uitgekeerd bij de nationalisering, een aantal keren werden gebruikt om de eigen gebouwen terug te kopen. Truchet concludeerde dat de nieuwe aankopen van vastgoed in de stad Lyon vooral werden bepaald door de ontwikkeling van de stadswijken en door de aanwezigheid van ‘clientèle’, dat wil zeggen leerlingen en behoeftigen, in bepaalde buurten.

De vrouwencongregaties actief in zorg en liefdadigheid functioneerden vrijwel steeds in een constellatie waarin de contacten met de lokale gemeenschap een belangrijke rol

speelden voor de werking en financiering van de instituten. De relaties tussen de lokale overheden en de apostolische vrouwencongregaties verliepen vaak gespannen. Joy Frith (Middlesex University) analyseerde de institutionele setting waarin de anglicaanse zuster gemeenschap van All Hallows functioneerde. De zusters slaagden er geleidelijk aan in om de financiële controle over de instelling naar zich toe te trekken. Maarten Van Dijck (projectmedewerker van KADOC-K.U.Leuven aan het 'kloosterproject') deed een gelijkaardig Belgisch geval uit de doeken. Zoals vele andere vrouwelijke actieve congregaties werden de zusters van Sint-Vincentius a Paulo van Eeklo opgericht in het kader van de openbare liefdadigheid. Ze werkten in het burgerlijk godshuis van de stad Eeklo. De zusters waren ondergeschikt aan en werden gesuperviseerd door de gemeentelijke, maar ook de nationale overheid. De moeizame poging van de zusters om zich los te wrikken uit de handen van de toezichhouders vormde stof voor conflicten. Vooral de gebrekkige financiële mogelijkheden van de kleine Eeklose congregatie betekenden dat de zusters niet radicaal hun eigen weg konden gaan. Carmen Mangion (University of Manchester) bestudeerde dan weer een congregatie die het omgekeerde pad bewandelde. De sisters of the Poor Servants of the Mother of God leidden in St. Helens, Lancashire, met succes het Providence Free Hospital door te streven naar een integratie van dat ziekenhuis in de lokale gemeenschap en de openbare structuren, wat nogmaals de innige verstrengeling tussen de private en de publieke sfeer bij vele apostolische congregaties bevestigt.

Het management van religieuze instituten hield het opzetten van methodes voor financiële rapportering in, evenals het uitdenken van juridische structuren. Maria de Fátima Brandão en José Oliveira (Universiteit Porto) stelden vast dat de cisterciënzers in Portugal, georganiseerd in de congregatie van Alcobaça, een uitgebreid boekhoudkundig systeem hadden uitgewerkt. Het diende om managementbeslissingen te nemen, maar was evenzeer een instrument van interne controle op religieuzen en gaf de financiële relaties tussen de verschillende abdijen vorm. Javier Fernández Roca (Universiteit Sevilla) bestudeerde hoe religieuze instituten naast financiële controle-instrumenten ook juridische structuren opzetten om zich te beschermen tegen eventuele antiklerikale maatregelen van de Spaanse republikeinse overheid tussen 1890 en 1931.

De financiën van het sacrale: Jan De Maeyer (KADOC-K.U.Leuven) stelde drie-
enkele conclusies voudige conclusies voor over de continuïteit met

de prerevolutionaire periode, de aard van het management en de houding tegenover de financiën en het beheer. Ten eerste bleek uit de dertien presentaties dat de heropleving van de religieuze instituten in de negentiende eeuw op een aantal vlakken gelijkenissen vertoonde met het ancien régime, maar er eveneens in belangrijke mate van verschild. Het idee van herstel was in ieder geval aanwezig in de hoofden van de regulieren zelf. De leden van oude orden poogden aan te knopen bij hun verleden. Dat bleek onder meer uit de pogingen in België om op de prerevolutionaire locatie een klooster te herstitichten. Ook het belang van dotaties, giften en legaten was een element van continuïteit. De gelijkenis met het ancien régime is voorts compleet als er gekeken wordt naar de contacten met de lokale overheden en het belang van goede relaties met vooraanstaande families.

Een uitgesproken verschil met het ancien régime is de hoge vlucht die de vrouwelijke apostolische congregaties namen. Vooral het type van de vrouwelijke congregatie met moederhuis en vele filialen kende een sterke ontwikkeling. Dat was een gevolg van de sociale en economische ontwikkeling van de samenleving tijdens de industrialise-

ring en de vraag van de lokale overheden naar goedkoop en betrouwbaar personeel. De voornaamste activiteiten van de zusters waren zorg, liefdadigheid en onderwijs. Onder druk van de omstandigheden diversifieerden de activiteiten van de religieuze regelmatig in een andere richting dan het originele apostolaat. Ook contemplatieve gemeenschappen en hospitaalcongregaties engageerden zich in de negentiende eeuw in het onderwijs, terwijl het fenomeen van handwerkateliers voor wezen en arme kinderen algemeen verspreid was.

Ten tweede getuigde het management, afhankelijk van het type instituut, ofwel van een hoge mate van professionalisme ofwel van amateurisme. Een aantal gemeenschappen kunnen met een familie worden vergeleken. Het economische werd daar tot op zekere hoogte op zijn beloop gelaten. Een aantal presentaties maakten gewag van een geloof in de voorzienigheid om het voortbestaan van de gemeenschap te garanderen en om de constructie van gebouwen te financieren. In andere gevallen lijken de orden en congregaties meer op een hiërarchisch gestructureerd bedrijf. Dat blijkt uit de relaties tussen het moederhuis en de filialen, maar eveneens uit de voorschriften voor de boekhouding en de financiële overdrachten. Het professionalisme van sommige instituten komt overigens tot uiting in een uitgebreide kennis en gebruik van de wetgeving. De religieuze instituten stonden steeds met elkaar in concurrentie om novicen, leerlingen, patiënten, weldoeners en contracten met overheden. Die concurrentie werd echter getemperd door de keuze voor een bepaald geografisch werkdomein, de verschillen in apostolaatsvelden en de sociale positionering van de orde of congregatie. Vaak speelden de bisschoppen een matigende en verdelende rol.

De attitude tegenover de financiën en het beheer werd, ten slotte, gekenmerkt door een zekere mate van afstandelijkheid. Geld was nodig om te functioneren, zo meende menig religieus, maar had weinig te maken met de essentiële taken van de orde of congregatie. De functionele differentiatie binnen vooral grote instituten zorgde ervoor dat de meeste leden van het instituut zich niet om het beheer moesten bekommeren en zich volledig op hun spirituele taken of hun arbeid konden concentreren. De provisor, procureur of econoom was samen met de overste verantwoordelijk voor de financiële en juridische aspecten van de organisatie. In kleinere congregaties waren er echter minder mogelijkheden voor een functionele differentiatie. De klacht dat de wereldlijke werking van de gemeenschap alle beschikbare tijd van de oversten opslokte, was op meerdere plaatsen te horen.

*Kantschool in Brugge, 1901.
Een foto van Joseph Casier.
[KFA 13498]*

De opvatting dat de financiering slechts een bijkomstigheid is in de geschiedenis van religieuze orden en congregaties, zonder repercussies voor het religieuze leven, werd met deze eerste workshop in ieder geval aan de kant geschoven. Orden en congregaties zijn naast gemeenschappen van religieuzen ook organisaties die nood hebben aan middelen, structuren, leiding en gebouwen. Die vier elementen zijn evenzeer bepalend voor de mogelijkheden van het apostolaat en de ontplooiing van religieuze instituten als de spirituele keuzes. De referaten zullen na een intensieve editing- en evaluatieprocedure worden gepubliceerd in de peer reviewed serie KADOC Studies on Religion, Culture and Society bij Universitaire Pers Leuven.

Orden en congregaties als onderdelen van de maatschappij?

De tweede workshop vond begin december 2008 plaats op de campus van de Vrije Universiteit Brussel onder de algemene

titel “Monastic orders and congregations in European civil society, 1789-1940”. De bijeenkomst analyseerde kloosterorden en congregaties vanuit een politiek, maatschappelijk en juridisch oogpunt en in een internationale context. Over twee dagen gespreid belichtten vijf sessies deelaspecten van de algemene thematiek: congregaties, verenigingen en politieke ideologie; politieke en juridische problemen; vijandbeelden; vrouwelijke congregaties en conflicten en een laatste sessie waarin de grote lijnen van de tien papers werden samengebracht. De sessies werden uitgediept door de intervenies van Henk de Smaele (UA), Roel De Groof (VUB), Peter Heyrman (KADOC) en Fred Stevens (K.U.Leuven), die de discussies in beweging zetten.

Een geschiedenis van conflicten

Het referaat van Jimmy Koppen, projectmedewerker van de Vrije Universiteit Brussel aan het ‘kloosterproject’, vormde het startpunt van de workshop. Hij gaf een overzicht geboden van de politi-

ieke en juridische conflicten en compromissen die in het België van de lange negentiende eeuw werden gevoerd en afgesloten over de plaats en de betekenis van orden en congregaties in de maatschappij. Zowel de fameuze ‘Kloosterwet’ (1857) als de vzw-wet (1921) vormde er een sprekend voorbeeld van. Van het einde van de achttiende eeuw tot de afkondiging van de vzw-wetgeving werd aan liberale zijde, maar ook vanuit het katholieke kamp, de rol van kloosterorden en congregaties in de maatschappij (‘civil society’) ter discussie gesteld. Vervolgens bracht Philip Nord (Princeton University) de betekenis van de ‘civil society’ voor andere verenigingen in negentiende-eeuws Frankrijk ter tafel. Hij maakte daarbij de verbinding met congregaties en sociale organisaties.

Het louter juridische aspect van congregaties werd helder en gestructureerd weergegeven door Jean-Paul Durand (Institut Catholique de France, Parijs). Vanuit welk statuut kunnen orden en congregaties handelen als beheerders van liefdadigheid of van patrimonium? Ze beschikten immers in principe niet over rechtspersoonlijkheid, een issue dat ook in de Belgische casus voortdurend terugkeerde. Christian Sorrel (Lyon 2) onderzocht vervolgens de mythe van ‘le milliard des congrégations’. Dat was een van de meest sprekende antiklerikale propagandastellingen aan het begin van de twintigste eeuw, waarbij de totale waarde van het patrimonium van de Franse congregaties op een miljard Franse frank werd geschat. Een groot gedeelte ervan werd geacht in de dode hand te zijn en de stelling fungeerde als katalysator bij de Franse vzw-wet van 1 juli 1901. De realiteit was echter veel complexer en de fixatie op de kloosterbezittingen leidde in feite de aandacht af van economische en sociale aspecten van verenigingen in het algemeen. De juridische omkadering van het patrimoniumbeheer werd

ONS RIJK IS VAN DEZE
WERELD NIET!

DOODE HAND - MAIN MORTE

NOTRE ROYAUME N'EST
PAS DE CE MONDE!

Kloosters - Couvents

1. Zuster Franciscanen
2. Zuster van O. L. V. van het Hart
3. Zuster van O. L. V. van Barmhertigheid
4. O. L. V. Zuster
5. Zuster Cisterciënzen
6. Zuster Augustijnen
7. Zuster van den H. Vincentius
8. Zuster van de Aartsen
9. Zuster van de H. Jozef. Apostolinnen van het H. Sacrament
10. Cisterciënzen
11. Begijnendijk
12. Godelieve van Collet
13. Zuster Franciscanen
14. Zuster van de Christus Ierling
15. Zuster van de Liefde
16. O. L. V. Zuster
17. Godelieve de Aartsen
18. Zuster van de Aartsen (Hijet)
19. Marijke
20. Zuster van de Aartsen
21. Zuster van de Aartsen
22. Zuster van de Aartsen
23. Zuster van de Aartsen
24. Zuster van de Aartsen
25. Zuster van de Aartsen
26. Zuster van de Aartsen
27. Zuster van de Aartsen
28. Zuster van de Aartsen
29. Zuster van de Aartsen
30. Zuster van de Aartsen
31. Zuster van de Aartsen
32. Zuster van de Aartsen
33. Zuster van de Aartsen
34. Zuster van de Aartsen
35. Zuster van de Aartsen
36. Zuster van de Aartsen
37. Zuster van de Aartsen
38. Zuster van de Aartsen
39. Zuster van de Aartsen
40. Zuster van de Aartsen
41. Zuster van de Aartsen
42. Zuster van de Aartsen
43. Zuster van de Aartsen
44. Zuster van de Aartsen
45. Zuster van de Aartsen
46. Zuster van de Aartsen
47. Zuster van de Aartsen
48. Zuster van de Aartsen
49. Zuster van de Aartsen
50. Zuster van de Aartsen
51. Zuster van de Aartsen
52. Zuster van de Aartsen
53. Zuster van de Aartsen
54. Zuster van de Aartsen
55. Zuster van de Aartsen
56. Zuster van de Aartsen
57. Zuster van de Aartsen
58. Zuster van de Aartsen
59. Zuster van de Aartsen
60. Zuster van de Aartsen
61. Zuster van de Aartsen

Kerken - Églises

- A. St-Paulus
- B. O. L. V. Kerk
- C. St-Andreas
- D. St-Jacobs
- E. St-Augustinus
- F. St-Joris
- G. St-Antoonius
- H. St-Carolus Borromeus
- I. St-Michel
- K. St-Joseph
- L. St-Laurentius
- M. St-Catharina
- N. St-Willebrord (Berchem)
- O. St-Nobertus
- P. St-Joannes
- Q. St-Maria
- R. St-Willebrordus
- S. St-Eligius
- T. St-Andreas
- U. St-Lambertus

61 Kloosters eener oppervlakte van 30 hectaren, hebbende eene waarde van **37 1/2 miljoen.**

WAAR GAAN WIJ NAAR TOE ?

61 Couvents d'une superficie de 30 hectares, ayant une valeur de **37 1/2 millions.**

OÙ ALLONS NOUS ?

1868, PETERS ANVERS

door François Antoine (Algemeen Rijksarchief) in de Belgische casus nader bekeken. Hij concentreerde zich vooral op het Koninklijk Besluit van 7 januari 1834 dat de kerkfabrieken de toestemming gaf "à se mettre en possession des biens et rentes d'origine ecclésiastique ou religieuse restés celés à l'administration des domaines". Die juridische mogelijkheid om verloren patrimonium te herstellen werd aan liberale zijde geïnterpreteerd als een poging om bezittingen in de dode hand te herwinnen, waarbij de congregaties een centrale plaats innamen.

De conflicten die ontstonden in het kader van die jurische omkaderingen, of door het gebrek eraan, vormden een voedingsbodem voor allerlei vijandbeelden. Jacqueline Lalouette (Lille 3) bracht in haar referaat een analyse van de antieklerikale beeldvorming in Frankrijk van leden van een congregatie als individuen zonder persoonlijkheid en zelfs zonder menselijkheid, die door hun intrede hun burgerlijke dood hadden veroorzaakt. In die context werden de congregaties als antithese van de nationale samenleving beschouwd. Volgens Jan Art en Thomas Buerman (UGent) waren de 'congregantisten' door hun uiterlijke verschijning bovendien een afwijking van het traditionele mannelijkheidsideaal en werd de biechtstoel als "oord van verleiding" aangewend. Die vijandbeelden konden echter niet zomaar naar andere landen worden geëxporteerd, zoals de paper van Anastassios Anastassiadis (French School in Athens) aantoonde. De aanwezigheid van katholieke missionarissen in orthodox Zuid-Oost-Europa

bracht evenwel een aan de regio aangepast antiklerikalisme met zich mee, vertegenwoordigd door zowel clerici als leken van orthodoxe signatuur. Tezelfdertijd kopieerden die laatste actoren het sociale werk van de missionarissen, die op hun beurt op de sympathie van de lokale politieke elite in Griekenland en Bulgarije konden rekenen.

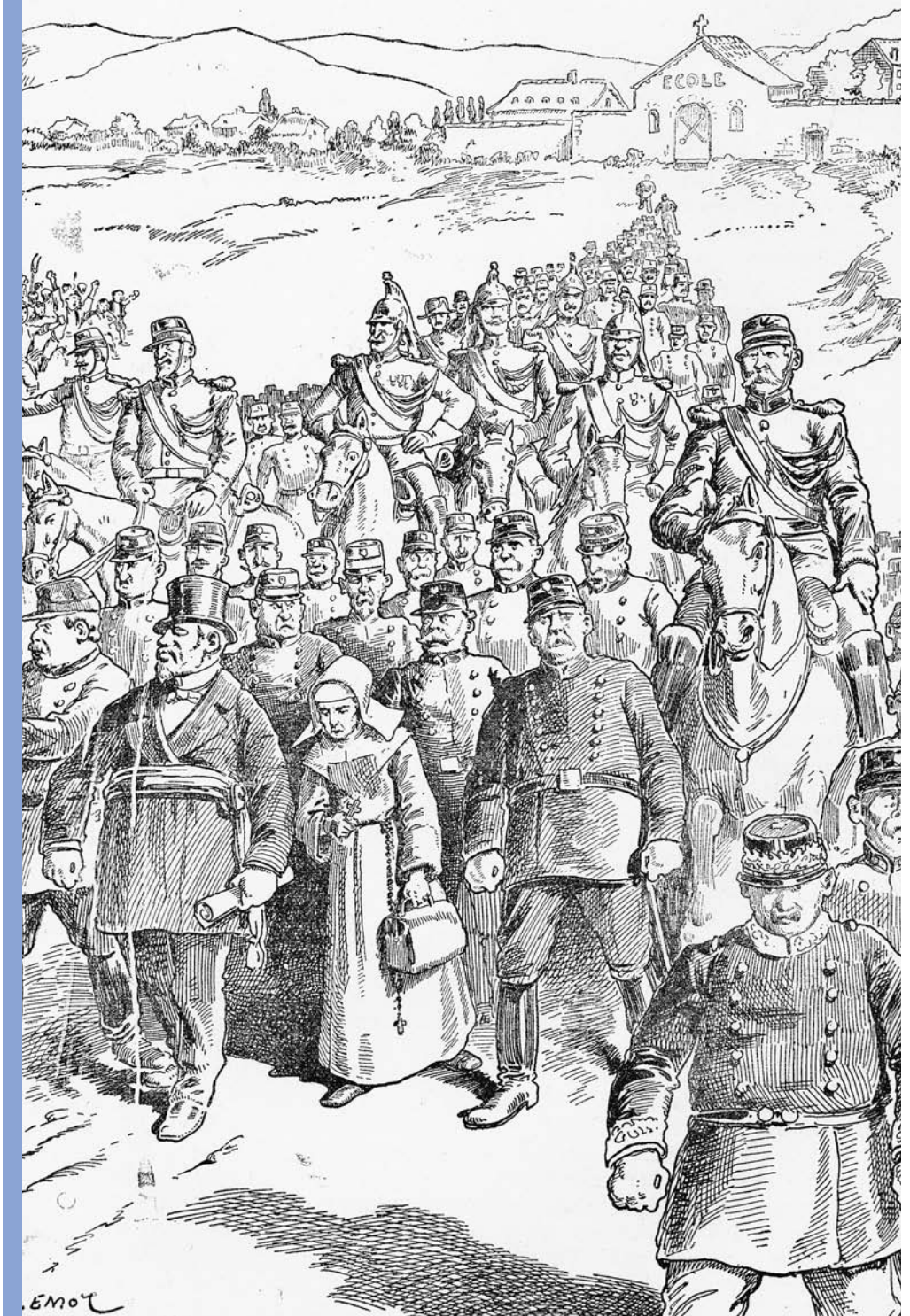
Sylvia Evrard (Université de Valenciennes) kon wegens ziekte helaas niet aanwezig zijn, maar bezorgde tijdig haar paper over de zusters augustinessen in Noord-Frankrijk en de moeilijke context waarin die hospitaalcongregatie in tweede helft van de negentiende eeuw diende te werken. Zuster Barbara Beaumont belichtte daarop aansluitend de ballingschap van het Parijse Monastère de la Croix (orde van de dominicanessen) in achtereenvolgens Heist en Zaventem ten gevolge van de antiklerikale wetten die de Franse Republiek aan het begin van de twintigste eeuw uitvaardigde.

Civil society als breekpunt Olaf Blaschke (Universität Trier) zette bij wijze van algemene conclusie de belangrijkste aspecten van de workshop op een rij. Het thema van de ‘civil society’ - of het maatschappelijk middenveld - vormde de rode draad door de verschillende papers. Als onderzoeksobject is *civil society* sinds de jaren 1990 populair geworden, en Blaschke wees op de werking van de gespecialiseerde onderzoekseenheid “Zivilgesellschaft, Citizenship und politische Bewegung in Europa” aan de Berlijnse universiteit. Religie vormt een onderdeel van de *civil society*, of, zoals Bernard Schneider het stelt, “neither can religion be completely excluded or absorbed by civil society”. Die definitie is het startpunt van het onderzoek naar de betekenis van kloosterorden en congregaties: ze zijn de missing link tussen staat en volk, maar zijn niet ontstaan met als doel de burgermaatschappij mee vorm te geven.

De burgermaatschappij kan niet zomaar met *civil society* worden gelijkgesteld. Het is daarom geschikter om van ‘bourgeois society’ te spreken, waarbij de ‘burger’ of de ‘citoyen’ een subject van de staat is. Bovendien beeldt de ‘burger’ ook een sociale klasse of een economische elite uit, aangevuld met wat Blaschke ‘Bildungsbürgertum’ noemde. Advocaten en intellectuelen bijvoorbeeld zijn bijgevolg een onderdeel van de ‘bürgerliche Gesellschaft’, die zo onvermijdelijk met congregaties in de clinch geraakt. Die benadering roept echter nieuwe vragen op: welke plaats nemen vrouwen dan in, die in feite geen onderdeel van de negentiende-eeuwse burgermaatschappij vormden? In welke mate gaat de heterogene groep van vijanden bijdragen tot de identiteitsvorming van de leidende klasse van burgers? En is het wel terecht om van een homogene burgermaatschappij te spreken?

Blaschke presenteerde vervolgens vijf algemene stellingen of vragen. Moeten ten eerste kloosterorden en congregaties wel of niet tot de *civil society* worden gerekend? Beide opvattingen zijn theoretisch onderbouwbaar. Ten tweede stelde Blaschke dat partijpolitiek niet tot het domein van de *civil society* behoort. Ten derde liet de (liberale) beeldvorming ten aanzien van congregaties een vervrouwelijking van religie, met negatieve connotaties, toe. Ten vierde illustreerden de thematiek en de inhoud van de workshop dat de negentiende eeuw getuige was van een parallelle evolutie waarbij zowel secularisatie als een hernieuwde religieuze bewustwording plaatsgrepen. Ten slotte kan de complexiteit en de meerlagigheid van de thematiek enkel worden begrepen zowel vanuit een internationale vergelijking als op een transnationaal niveau.

Een selectie van de papers zal in de loop van de komende maanden ter publicatie worden aangeboden aan het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*.

Spotprent tegen de uitdrijving van de kloosterlingen uit Frankrijk, gepubliceerd in *De Waarheid*, augustus 1907. [KY 73]

In memoriam zuster Siegfrida Wyns en Robert Bruggeman / In december moest KADOC afscheid nemen van twee oud-medewerkers.

Zuster Siegfrida, in 1918 geboren in Wilmarsdonk en op 25-jarige leeftijd ingetreden bij de zusters van het Heilig Hart van Maria van Berlaar, stelde zich, na een lange loopbaan in het onderwijs, van september 1980 tot eind april 1996 ten dienste van KADOC. Haar administratieve en menselijke kwaliteiten bracht ze mee. Ook toen zuster Siegfrida het centrum had verlaten om eindelijk van een welverdiende rust te genieten, bleef ze met veel belangstelling de groei van KADOC volgen. Ze overleed op 12 december in Kapellen.

Robert Bruggeman werd in 1922 in Antwerpen geboren. Hij kwam in november 1980 naar KADOC, waar hij eind april 1987 zijn lange loopbaan aan de K.U.Leuven afrondde. Robert werkte al die tijd in de bibliotheekafdeling, waar hij instond voor de verwerking van de tijdschriften. Ook hij bleef de werking met veel interesse volgen en schonk regelmatig documentatie. Hij overleed op 17 december.

We zullen zuster Siegfrida en Robert blijvend dankbaar gedenken.

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Peter Heyrman / Jimmy Koppen / Godfried Kwanten / Maarten Van Dijck / Luc Vints / [Vormgeving](#) / Alexis Vermeylen / [Druk](#) / Peeters, Herent / [Verschijnt tweemaandelijks](#) / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden / [Kantoor van afgifte](#) / 3000 Leuven 1 / [Verantwoordelijke uitgever](#) / Emmanuel Gerard / Kortrijksestraat 351 / 3010 Leuven (Kessel-Lo)

KADOC / Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving / [Adres](#) / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven / [Telefoon](#) / +32 (0) 16 32 35 00 / [Fax](#) / +32 (0) 16 32 35 01 / [E-mail](#) / postmaster@kadoc.kuleuven.be / [Internet](#) / <http://kadoc.kuleuven.be>

[Giften voor KADOC](#) / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 30 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

Uw steun voor de realisatie van het nieuwe erfgoeddepot in Heverlee blijft ook erg welkom.

Inlichtingen over de modaliteiten van het bouwfonds vindt u in een speciale brochure die u op eenvoudige aanvraag wordt toegezonden.

U kunt natuurlijk ook rechtstreeks het bouwfonds steunen via een overschrijving op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/49448 gift KADOC'. Ook daarvoor wordt vanaf 30 euro een fiscaal attest bezorgd.